

Ontuvan luutnantin matkassa Porthanin päiviin

Jyrki Heino

Katson kahta maalausta. Ensimmäisessä paksuihin palttoisiin ja huiveihin kääriytynyt väki värjöttelee karjasuojassa, paossa talven viimaa ja pakkasta. Toisessa kevyesti pukeutunut säätyläisneito leikkii häkkilinnun kanssa. Molemmat kuvat ovat lähtöisin Turussa vuonna 1783 syntyneen ja varttuneen Alexander Lauréuksen siveltimestä. Taiteilijan maalausten mallit ovat pääosin Suomen ulkopuolelta, mutta ne toimivat ikkunana hänen aikakauteensa.

Lauréuksen nuoruuden aikaan sijoittuvien kirjojeni protagonistin, rampautunut luutnantti Carl Wennehielm, tarkastelee hieman ulkopuolisena ja usein hienoisen melankolian vallassa myöhäiskustavilaisen Turun ja sitä ympäröivän maailman menoa. Miten hänen kaltaisensa henkilö koki tuon ajan? Siihen kysymykseen voi etsiä vastauksia kirjoituksista, mutta myös kuvista. Kahden maalauksen voi tulkita symboloivan säätyjakoa: Useimmat palelevat, vain harvoille riittää lämpöä. Alexander Lauréuksen oma elämäntarina kertoo kuitenkin, että lahjakkailta ja onnekkailta oli mahdollisuus päästä elämässään eteenpäin. Turun suomalaisen seurakunnan rutiköyhän kirkkoherran neljäntoista lapsen katraasta Alexander ponnisteli tiensä oppilaaksi Tukholman kuninkaalliseen taideakatemiaan. Tämä onnistui kaupunkilaisten yleisellä varainkeruulla, johon myös Porthanin tiedetään osallistuneen. Turussa siis arvostettiin taiteellista lahjakkuutta. Luonnollisesti, olihan kaupungissa yliopisto, hovioikeus, maaherranvirasto ja tuomiokapituli ja niiden myötä paljon sivistyneitä asukkaita. Alexander Lauréus päätyi lopulta hovimaalariksi, Taideakatemiaan jäseneksi ja kosmopoliitiksi taiteilijaksi.

Kuva 1. Tavallista väkeä.
Osasuurenos Alexander
Lauréuksen teoksesta *Interiör
med allmogefolk runt en eld*.
Yksityiskokoelma.
Kuva: Kirjoittaja.

Monen oman aikansa ruotsalaisen upseerin tavoin Wennehielm on asunut Ranskassa ja osallistunut Yhdysvaltojen vapaussotaan. Maailmaa laajalti nähneitä juttukumppaneita hänen on Turussa helppo löytää. Wennehielmin perhetausta varattoman upseerin ja suurporvarin tyttären jälkeläisenä takaa hänelle mahdollisuuden liikkua säätyrajojen yli ja tarkkailla elämää sekä Kirkkokorttelin kivitalojen saleissa että haisevan Mätäjärven päälle rakennettujen tönöjen peräkamareissa.

Taidemaalari Lauréuksen erilaisia maalauksia yhdistää niissä hohtava valo tai oikeastaan valon puute, paikoin lähes täydellinen pimeys. Karjasuojassa väen keskellä palaa yksittäinen valonlähde, ehkä päre, jonka heikossa kajossa tarinoidaan tai torkutaan. Lepäävien härkien läsnäolon pystyy vaivoin havaitsemaan. Nuoren naisen iloinen seurustelu laululintunsa kanssa taas on sijoitettu yhden kynttilän valaisemaan huoneeseen. Neidon jaloissa pyörivä pieni koira on vain varjomainen aavistus, ja kamarin kalusteiden yksityiskohdat jäävät arvailujen varaan. Varsinkin varhaisissa töissään Lauréus tutkiskeli liekin tai tulen hehkua pimeyden keskellä. Ehkä hän teki sen jäljitelläkseen mestariaan, suurta Pehr Hilleströmiä, mutta varmaan myös omakohtaisesta kokemuksesta. Talven hämärässä arkisten askareiden toimittaminen oli vaikeaa ja maalaaminen todennäköisesti lähes mahdotonta.

Kuva 2. Kynttilän valoa.
Osasuurennos Alexander
Lauréuksen teoksesta *Ett
fruntimmer lekande med en
liten fågel*, 1809.
Yksityiskokoelma.
Kuva: Kirjoittaja.

Lyhyiden talvipäivien ja yöttömien kesien Pohjolassa on valolla keskeinen vaikutus ihmisten jokapäiväiseen elämään, työntekoon ja mielialaan. Aikaisemmin sen merkitys oli paljon suurempi kuin kaamosmasennustaan kirkasvalolampulla lievittävä nykyturkulainen voi koskaan kuvitella. Tulisijoissa loimuavat halot valaisivat ajoittain huoneita sydäntalvella. Pimeässä istumisen vaihtoehtona oli rahvaalla vahtia savuttavaa pärettä ja huolehtia, että valonlähde vaihdettiin uuteen vähän väliä ja ettei koko talo syttynyt tuleen. Vauraimmilla oli varaa polttaa talista tai jopa mehiläisvahasta valmistettuja kynttilöitä, mutta joka taloudessa oli käytettävä niitä säästeliäästi. Olipa sitten suutari, räätäli tai peruukkimestari, työnteko oli hämärässä hankalaa. Myös oppineilla kynttilänvalossa lukeminen ja kirjoittaminen sai silmät kirvelemään. Vuorokauden muutamat tunnit, jolloin pienten himmeiden ikkunaruuutujen läpi

siivilöityi edes vähän päivänvaloa, oli käytettävä tarkkaan hyväksi. Pimeydestä muodostui kaikkien säätyjen yhteinen kokemus.

Vuoden kierto sääteli vahvasti myös kaupunkilaisten elämää. Talven kylmyys ja pimeys vaihtuivat ennen pitkää alkukevään elintarvikepulaan ja kulkutauteihin. Moni työ oli kuitenkin siirretty keskitalvesta keväämmälle, ja niiden tekemiseen oli pakko löytää voimia. Vihdoin kesällä aurinko ja lämpö hellivät hetken ja tuoretta ravintoa oli jälleen tarjolla. Vuodenaikojen vaihtelujen ja luonnon mahdin edessä oli vahvimman alistuttava ja tunnustettava ihmistä suurempien voimien hallitsevan elämää.

Wennehielm -trilogiassa luutnantti ratkoo rikoksia kustavilaisessa Turussa, aikana ennen poliisia. Päähenkilöiden ponnistelut tuottavat tuloksia hyvin hitaasti, ja edistys perustuu usein vaihtoehtojen poissulkemiseen, kunnes ainoa jäljelle jäänyt mahdollisuus osoittautuu oikeaksi. Wennehielmin metodi muistuttaa työläydessään niin läheisesti luonnontieteellistä tutkimustyötä, että sen siirtyminen kirjoihin ei liene sattumaa.

Kuva 3. Luutnantti Wennehielm (vasemmalla) tutkii epäilyttävää kuolemantapausta Turun kaupungissa keväällä Herran vuonna 1798. Piirros: Aleks Heino, 2014.

Palataan vielä taiteilija Alexander Lauréuksen lapsuuteen. Kuolema korjasi Lauréuksen sisaruksista suurimman osan ennen aikuisikää. Samoin kirkkoherran kolmesta vaimosta kaksi, taiteilijan äiti mukaan lukien, menehtyi synnytyksien ja raskaan elämän uuvuttamana. Edes äidin kuolema seitsemännen lapsensa synnytykseen Alexanderin ollessa yksitoistavuotias ei tehnyt taiteilijan tauluista synkkiä. Päinvastoin, myös yllä mainitussa maalauksessa lemmikkejään hoitavan neitosen kasvot loistavat ilosta. Vaikka elämän epävarmuus ja kuoleman säännölliset vierailut vaikuttivat vääjäämättä jokaiseen, ne eivät sammuttaneet kykyä iloita. Hymy ja nauru saattoivat olla jopa nykyistä herkemässä. Arjen ankaruus kuitenkin kovetti ihmisiä, ja riemua syntyi myös lähimmäisten epäonnen ja heikkouksien kustannuksella. Ainakin 1700-luvun lopun Åbo Tidningar -lehden vitsit eli "pienet filosofiset keskustelut" olivat niin ilkeitä ja pahantahtoisia, että ne nykypäivänä aiheuttaisivat keskisuuren somemyrskyn. Ilo oli usein "teeskentelemätöntä" siinä mielessä, että se ei syntynyt ilman viinaa. Juopottelu ei ollut vain säätyläisten tai yliopistolaisten yksinoikeus. Siihen osallistuivat kaikki kansankerrokset. Vuoden 1800 tietämissä oli 10 000:n asukkaan Turussa 150 krouvia tai muuta anniskelupaikkaa. Olutta ja paloviinaa tarjoiltiin kaikkialla, mikä ainakin iltaisin näkyi kaupunkikuvassa. Huolet oli välillä karistettava pois mielestä.

Muistuttaakseen itseään elämänsä käännekohdista luutnantti Wennehielm on ripustanut salinsa seinälle kaksi piirrosta, joista toinen esittää kuningas Kustaa III:ta ja toinen markiisi de La Fayetteä. Ristiriitaisessa mielessään Wennehielm uskoo samanaikaisesti valistuneeseen yksinvaltiuteen ja vallan kolmijako-oppia noudattavaan tasa-valtalaisuuteen ja muistaa myös kammota vallankumousta, jakobiinejä ja erityisesti hébertistejä. Tuona aikana nykyinen – joskus länsimaiseksi kutsuttu – maailmanjärjestys ja arvomaailma olivat vasta syntymässä. *Ancien régime* oli ilmeisine heikkouksineenkin tuttua ja siten turvallista. Muutos tuo aina mukanaan epävarmuuden. Talousoppineet kirjoittivat kirjoja ja pamflettejä elinkeinovapaudesta ja vapaakaupasta, mutta valtaapitävät asettivat toistuvia tuontikieltoja ja pyrkivät kaikin keinoin estämään kilpailua. Turussakin elettiin tiukasti omavaraistaloudessa, vaikka Pikisaaren ulkosatamasta laivat purjehtivat säännöllisesti Välimerelle vieden ja tuoden kauppatarvikevaraa. Aurajokivarren suurimpia rakennuksia oli sokeritehdas, joka jalosti alunperin Karibialta lähtöisin olevaa raaka-ainetta suomalaisten makeannälän tyydyttämiseksi.

Myös Turun Akatemiassa ajan ristiriitaisuudet olivat nähtävissä. Kuten tunnettua, Porthanin tunnuslause historian tutkimuksessa oli lähdekritiikkiä korostava "*sobria dubitatio*", terve epäily. Porthaniin viitaten myös luutnantti Wennehielm muistaa korostaa epäilyn tärkeyttä silloin, kun on joutunut petosyrityksen kohteeksi, ja erityisesti silloin, kun ihminen on huiputtamassa itseään. 1700-luvun lopulla tutkittu tieto sai luonnontieteissä yhä arvostetumman aseman, kun eurooppalaisessakin mittakaavassa merkittävä kemisti Johan Gadolin alkoi opettaa Antoine Lavoisierin näkemyksiä. Kuitenkin samanaikaisesti maineikkaan Turun Akatemian kasvatit kunnostautuivat mystiikan, alkemian ja okkultismin markkinoilla. August Nordenskiöld rakensi Kustaa III:n suojeluksessa laboratorion valmistaakseen kultaa alkemian keinoin. Lopulta hänen oli paettava velkojia Afrikan Sierra Leoneen, missä yritys Uuden Jerusalemin perustamiseksi sai surkean lopun. Hetkellisesti valtaapitävien suosiosta nautti myös nekromantti Gustaf Björnram, jonka avulla kuningaskunnan mahtimiehet, kuningas ja hänen veljensä mukaan lukien, yrittivät ottaa yhteyttä tuonpuoleiseen.

Porthanin päivien poliittiset ja aatteelliset ristiriidat, uuden ja vanhan kamppailu, antavat paljon aineistoa, josta ammentaa tuohon aikaan sijoitettua fiktion. Monet nykyisin arvossa pidetyt ilmiöt olivat tuolloin vasta kehityskaarensa alussa. Esimerkiksi kansanvalta, ihmisten tasa-arvo, riippumaton oikeuslaitos, faktat tarkistava lehdistö, tieteellisesti tutkittu tieto ja vapaakauppa ottivat ensimmäisiä askelia.

Kahdensadan vuoden takaiseen aikaan eläytyminen herättää myös nykyisyyteen liittyvän kysymyksen. Ovatko mainittujen kehityskulkujen elinkaaret jo kääntymässä laskuun? Nykypäivän valtiomiehet näyttävät pyrkivän mieluummin elinikäisiksi yksinvaltiaiksi kuin edistävän demokratiaa. Ehkä monet kansalaisetkin olisivat mieluummin alamaisia. Tutkittu tieto ja itsekriittinen tiedonvälitys saavat yhä vähemmän tilaa, kun uutiset, juorut ja mielipiteet sekoittuvat sosiaalisen median luomissa kuplissa. Porthanin sanomaa terveen epäilyn välttämättömyydestä tarvitaan taas kipeästi.

Jyrki Heino

jyrki.heino (apud) utu.fi